

УДК 061.21+323.383 (045)

Ісхакова Н. Г.*Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та соціальних технологій Національного авіаційного університету*

ПОЛІТИЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ: ЧИННИКИ І ЗАСОБИ

Досліджується процес політичної мобілізації населення як завершальний етап демократизації суспільства. Розкриваються чинники політичної мобілізації. З'ясовуються дієві засоби політичної активізації населення, зокрема українського.

Ключові слова: *політична мобілізація, політична активність, політична участь, демократизація.*

В Україні політична активність громадян не носить організованого характеру. У масовій свідомості недостатньо сформовані вміння і навички *повсякденної* суспільно-політичної *колективної* діяльності. В результаті цього вимальовується небезпечна тенденція до наростання спонтанних протестів населення при низькій здатності до організованих форм участі у політичному процесі. Ця тенденція простежується на протязі всієї новітньої української історії, особливо у подіях 2004 та 2013–2014 років. Через повільне формування практик колективної політичної активності, залишаються не реалізованими завдання щодо активізації широких верств населення у політиці, кооперування громадян в добровільні об'єднання, унормування політичної активності соціальних груп та індивідів.

Інтерес дослідників до проблем політичної мобілізації пов'язаний з роботою К. Дойча «Соціальна мобілізація та політичний розвиток», в якій він описав роль мобілізації в умовах демократизації (модернізації) суспільства. За допомогою мобілізації громадяни отримують можливість виконувати нові політичні ролі та долучатися до нових форм політичної соціалізації [8]. У контексті сучасної теорії демократії виробився погляд на політичну мобілізацію як участь у політичному процесі автономних раціональних індивідів (Й. Шумпетер). Російський дослідник Д. В. Гончаров у межах теорії політичної участі проаналізував мобілізаційні моделі виборців [2].

Останнім часом у вітчизняній науковій літературі все частіше політична мобілізація розглядається дослідниками в галузі масової комунікації. Так, на активізацію населення через Інтернет ресурси для участі у акціях протесту звернула увагу Ю. А. Ільчова [3], а українська дослідниця Т. Кремень [4] довела, що дієвим засобом політичної мобілізації виступають соціальні медіа, зокрема у стабільних західних країнах.

І все ж, у сучасній українській науці проблема соціально-політичної мобілізації є мало розробленою. При тому, що існує нагальна необхідність підвищення рівня колективної політичної участі в умовах демократизації.

У даній статті авторка прагне представити процес політичної мобілізації мас як завершальний етап демократизації суспільства та з'ясувати дієві засоби мобілізації, зокрема українського населення, до участі у політичному житті.

Сам термін «мобілізація» багатоплановий. У гуманітарних науках під ним розуміють процес активізації, що забезпечить успішне виконання певного завдання. Масова мобілізація означає процес в якому бере участь широке коло однодумців на загальному та місцевому рівнях в якості членів різного роду суспільних організацій для виконання певної політичної мети. Під соціально-політичною мобілізацією слід розуміти процес активізації індивідів та соціальних груп у політиці на постійній основі. Мова йде про *асоціативну* (колективну) *повсякденну* політичну діяльність, що передбачає високий рівень участі мас у політиці. В такому разі поняття «політична мобілізація» матиме вужче значення. Під ним можна розуміти процес активізації людей та ресурсів державою, політичними партіями, суспільними рухами, окремими лідерами [3]. Політична мобілізація це процес залучення індивідів і груп до різних форм політичної активності.

Політична мобілізація населення—це невід'ємна складова процесу демократичної трансформації сучасного суспільства. Теоретики «транзитології» наголошують на важливості мобілізації мас, без якої неможливі системні зміни.

У цьому зв'язку можна згадати динамічну модель переходу до демократії американського політолога Д. Росту [5]. Вчений виділив основні фази демократизації, особливо наголосивши на ролі суб'єктивних чинників такого переходу. Ці фази розглядаються сучасними політологами як такі, що характерні для всіх перехідних суспільств. Особливу роль вчений відводить завершальній фазі («звикання»), де відбу-

вається політична активізація населення, що сприяє утвердженню нової форми взаємодії громадянського суспільства та держави. Таким чином, закріплюються демократичні політичні інститути та процедури. Мобілізація широких верств важлива не лише на завершальному етапі демократизації, але на початку цього процесу. Дана модель передбачала також наявність основної передумови переходу до демократії— національну єдність, усвідомлення більшістю громадян приналежності до єдиної політичної спільноти.

У ґрунтовному дослідженні «Переходи від авторитарного правління: попередні висновки про невизначені демократії» (1986р.) автори Г. О'Доннел, Ф. Шміттер здійснили порівняльний аналіз перехідних процесів, що відбувалися у країнах Південної Європи та Латинської Америки. Автори дійшли висновку, що політична мобілізація населення є кінцевою стадією переходу до демократії. Це стадія «ресоціалізації», тобто засвоєння громадянами нових політичних норм і цінностей шляхом поступового входження в нову систему політичних відносин [7, с. 71].

Однією з найбільш продуманих та логічних щодо пояснення демократичної трансформації суспільств є теорія послідовності окремих фаз Зб. Бжезінського [1]. На думку вченого, лише на останній фазі досягається політична стабільність в наслідок закріплення демократичної політичної та правової культури.

Отже, зусиллями теоретиків «транзитології» були з'ясовані загальні закономірності процесу демократизації суспільства, в якому політична мобілізація має відіграти ключову завершальну роль.

Так, спочатку відбувається лібералізація режиму, що розширює можливості політичної діяльності індивідів і соціальних груп. Тобто починається активізація недержавних інститутів (асоціацій, організацій тощо), що сприяє широкій участі громадян у політичному процесі. Важливо наголосити на організаційній стороні такої участі, на відміну від спонтанних масових протестів. Відтак, поступово громадянська активність стає нормою політичної поведінки населення. Консолідація демократії— завершальна стадія демократичної трансформації. На цій стадії відбувається «звикання» або адаптація населення до нових політичних механізмів і легітимація нового демократичного режиму. На думку Д. А. Фадеєва: «консолідація режиму—це процес встановлення та адаптації демократичних структур, інститутів та норм, що частково або повністю визнаються громадянським суспільством як легітимні» [6,с.121].

Таким чином, успішність процесів демократизації безпосередньо залежить від адаптованості громадян до нової політичної системи. Встановлення нового взаємозв'язку людини та політичної влади залежить від якості колективних дій в політиці (організованої політичної участі) різних груп та індивідів. Мобілізація мас в політичному процесі силами недержавних інститутів—показник якості демократичних змін. Поки політична активність широких верств не набуде ознак автономності, організованості та постійності, говорити про суттєві зміни у політичній системі зарано. Тому рівень громадянської активності може бути показником демократизації політичного режиму.

Важливими наслідками такої самоорганізації громадян має стати поява нових способів колективних акцій по захисту своїх інтересів та прагнень. При цьому колективні дії в політиці мають бути не хаотичні, а в рамках «громадських» чи правових норм.

Такий сценарій демократичних змін із ключовою роллю політичної мобілізації мас вже проходили країни так званої «попередньої хвилі» минулого століття. Прикладами може стати Іспанія (1970-х років), де на стадії лібералізації було послаблено переслідування робітничих рухів, а також Бразилія (1980-х років), де одразу активізувалися молодіжні організації. Так, зниження державного контролю призвело до політичної активізації громадян.

Підвищення рівня політичної мобілізації мас має ряд наслідків у соціально-політичній сфері: стабілізація системи потреб та соціальних очікувань, засвоєння нової системи ролей та норм поведінки, забезпечення каналів недержавного регулювання політичної активності, усвідомлення цілей в політичній сфері через розвиток групової самосвідомості. Це сприяє утвердженню моделі суспільно-організованої демократії (А. Пшеворський).

Однак, положення та приклади теорії демократизації не у повній мірі можуть бути застосовані до трансформаційних процесів пострадянських країн, в тому числі України. Політичну активність громадян цих країн ускладнюють патерналістські очікування, що вкорінені у масову свідомість, а крім того, незацікавленість у політичному житті, недостатній рівень політичної освіченості, недовіра до інститутів влади. У цих країнах лояльність до демократії напряму залежить від успішності економічних перетворень.

Тому на сучасному етапі демократичних перетворень зростає значення основних суб'єктів мобілізації. На думку української дослідниці Т. Кремень основними суб'єктами виступають: держава та міждержавні

об'єднання; інституційні угруповання, які існують всередині державних інститутів, наприклад, депутати та депутатські групи в парламенті, групи впливу в уряді; позадержавні об'єднання, члени яких мають безпосередній контакт та поєднанні неформальними зв'язками; асоціації тобто формальні об'єднання які мають організаційну структуру та апарат управління; політичні, духовні лідери, моральні авторитети.

Традиційно функцію соціально-політичної мобілізації населення виконують політичні партії та суспільно-політичні організації. Саме вони перетворюють соціальні очікування у чітку програму дій, координують спільні політичні дії, мають фінансові та організаційні ресурси.

Останнім часом, все більше стає помітним мобілізуючий вплив соціальних мереж Інтернет. Російська дослідниця Ю. А. Ільчова проаналізувала рухи супротиву останніх років в таких країнах як Єгипет, Туніс, Лівія, Алжир, Ірак, Йорданія, Кувейт, Марокко, а також спроби вияву непокори в Росії. У всіх випадках Інтернет зіграв ключову роль у консолідації соціуму на протест та виступив інструментом впливу на суспільство. «Під час успішного повалення правлячих режимів на арабському Сході ключову роль зіграли соціальні мережі *Twitter* та *Facebook*» [3].

Важливо, що цей інструмент може використовувати будь-яка політична партія, суспільно-політична організація чи навіть представники влади. Практично всі політичні організації у сучасному світі використовують соціальні медіа як мобілізуючий інструмент. Мова йде не лише про активізацію населення на протест в певний конкретний момент. Інтернет ресурси здатні об'єднувати людей певної соціальної групи постійно, підвищити класову ідентифікацію, сприяти усвідомленню соціальних інтересів і потреб. Відтак, засобами Інтернет цілком можливо побудувати систему «солідаризованих групових суб'єктів», які б здійснювали постійний (повсякденний) колективний вплив на органи влади. Додамо, що за різними соціологічними даними у 2014 році майже половина населення України є користувачами Інтернет.

Серед значимих суб'єктів політичної мобілізації не слід виключати державу. Найефективнішими засобами виступають проведення виборів та референдумів. Також, послаблене державне регулювання політичної сфери дає можливість артикуляції інтересів соціальних груп та їх політичній активності. З іншого боку, послаблене державне регулювання не означає відсутності політико-правових норми які встановлюють загальні рамки політичної активності індивідів, їх обов'язки та права, а також встановлюють ситуації в яких застосовується примус. Саме від

держави залежить впровадження принципу «правозаконності» (всезагальність правил підпорядкованості).

В результаті широкої участі індивідів у політичному житті суспільства стимулюється стійка заінтересованість громадян у політичній системі та активну участь в ній. Політичні норми, в тому числі і правові, наділяють індивідів широкими правами та свободами, що дає можливість реалізації своїх інтересів у різних формах політичної участі. Вільне функціонування політичних партій та організацій розширює можливості політичної активності людей щодо задоволення своїх інтересів та досягнення цілей.

Слід наголосити на ще одному дієвому засобі політичної мобілізації, однак лише у довгостроковій перспективі — це громадянська освіта. Впровадження системи громадянської освіти сприятиме формуванню сталих політичних цінностей та традицій політичного життя, демократичних норм поведінки.

Процес політичної мобілізації широких верств населення є завершальним етапом демократизації суспільства та показником якості системних перетворень. В сучасному українському суспільстві залишаються не реалізованими завдання щодо активізації населення у політиці, кооперування громадян в добровільні об'єднання, унормування політичної активності мас. В подальшому, дієвим засобом мобілізації українського населення до участі у політичному житті є Інтернет ресурси. Інтернет володіє величезними можливостями впливати на розум та почуття людей, їх спосіб мислення та політичну мотивацію. Запровадження системи громадянської освіти мінімізує маніпулятивні впливи з боку ЗМІ. Набуття практичного політичного досвіду, навичок системної політичної активності, особливо у молоді, може бути забезпечено шляхом консолідації зусиль різних суб'єктів мобілізації.

У подальших дослідженнях якості демократичних змін в Україні, слід враховувати масштаби політичної мобілізації українського населення. Актуальним буде проведення аналізу рівня політичної активності широких верств населення, здатності до кооперування громадян в добровільні політичні об'єднання.

Список використаних джерел:

1. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / З. Бжезінський. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 204 с.

2. Гончаров Д. В. Политическая мобилизация / Д. В. Гончаров // Полис. — 1995. — №6. — С. 129–137.
3. Ильичева Ю. А. Мобилизационные технологии: сущность, предпосылки возникновения, основные инструменты и средства / Ю. А. Ильичева // Теория СМИ и массовой коммуникации. — 2013. — №2. — С. 129–137.
4. Кремень Т. В. Политическая мобилизация: объекты и субъекты / Т. В. Кремень // Историческая и социально-образовательная мысль. — 2013 №5 (21). — С. 146–149
5. Ростоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. А. Ростоу // Полис. — 1996. — №5. — С. 5—15.
6. Фадеев Д. А. От авторитаризма к демократии: закономерности переходного периода / Д. А. Фадеев // Полис. — 1992. — №1–2. — С. 117–123.
7. Харитоновна О. Г. Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей) / О. Г. Харитоновна // Полис. — 1996. — №5. — С. 70—78.
8. Deutsh K. W. Social Mobilization and Political Development / K. W. Deutsh // Comparative Politics. A Reader / Ed. by Eckstein H., Apter D. E. Toronto, 1964.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2014 р.

Исхакова Н. Г. Политическая мобилизация населения: факторы и средства

Исследуется процесс политической мобилизации населения как завершающий этап демократизации общества. Раскрываются факторы этого процесса. Выясняются эффективные инструменты политической активизации населения, в частности украинского.

Ключевые слова: *политическая мобилизация, политическая активность, политическое участие, демократизация.*

Iskhakova N. H. Political mobilization of population: factors and instruments

The process of political mobilization of population as finishing stage of democratization of society is studied. The factors of this process open up. The effective instruments of political activation of population is researched.

Keywords: *political mobilization, political activity, political participation, democratization.*